

A Stasi operatív csoportja Magyarországon – és a „Balaton-brigád”

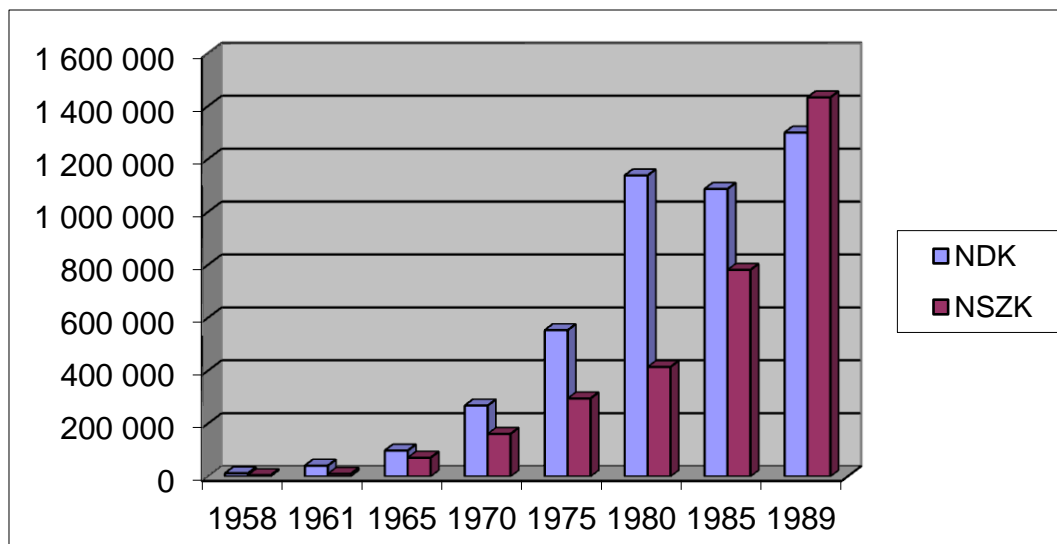
*„Nyáron a Balaton idegen szótól oly hangos,
Hallod: Auf Wiederseh'n, Good Evening, Bon Jour, Adios”*

Bevezetés

Koós János dala a Kádár-korszak népszerű slágere volt, mely a balatoni vendégforgatag sokszínűségét énekelte meg. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1961-ben még csak félmillió külföldi állampolgár kereste fel hazánkat, 1972-ben viszont már 6 milliónál többen látogattak el hozzánk. A látogatók 85%-a a szocialista országokból érkezett. Magyarország különösen vonzó úti cél volt a keletnémet turisták szemében. Az üdülés és a látványosságok megtekintése mellett sokat nyomott a latban, hogy balatoni nyaralás alatt a rég nem látott nyugatnémet ismerősök és rokonok viszontlátására is lehetőség nyílt. ¹ Már a berlini fal felépítését követő évben, 1962-ben 40 ezernél több keletnémet turista érkezett, 11 ezer a Deutsches Reisebüro (DER) szervezésében, 30 ezer egyénileg. ²

A két ország vezetői 1963. szeptember 18-án írták alá a magánutazásokra vonatkozó vízumkényszer felfüggesztéséről szóló megállapodást. ³ Ennek eredményeképpen 1964-ben mintegy 68 000, 1965-ben 85 000, 1966-ban pedig már 124 000 keletnémet turista kereste fel hazánkat. Az 1970-es évek elején írott ügynökjelentések a régió nyugatias jellegét emelik ki, ahol nagy az árubőség, és még bizonyos nyugati fogyasztási cikkek is elérhetők. A hivatalos politikai propaganda alig érzékelhető, ellentétben az NDK-val. ⁴ Nemcsak az egyszerű állampolgárok, de az Állambiztonsági Minisztérium (ÁBM) munkatársai és vezetői is szívesen időztek Magyarországon. A két ország belügyi-állambiztonsági szervei 1961-ben üdülési csereprogramot írták alá. A húszfős kontingens tagjai 23 napot töltöttek a Stasi sellini, illetve a Belügyminisztérium balatonlellei üdülőjében. Az ÁBM magas beosztású munkatársai számára egyéni, gyógyüdüléssel egybekötött rekreációs programokat is szerveztek. Az NDK hírszerzés feje, Markus Wolf és az NSZK-ban megbuktatott hírszerző tiszt, Günter Guillaume a nyolcvanas években feleségeikkel rendszeresen Hévízen kúraltatták magukat. Guillaume-ék a BM galyatetői és dobogókői üdülőjében is megfordultak. Az évtized végére a kapitalista országokból beutazók száma is fokozatosan emelkedett. ⁵ Az 1970. évi statisztikai adatok szerint a nyugati beutazók 27%-a a Német Szövetségi Köztársaságból, 26%-a Ausztriából, 9%-a az Amerikai Egyesült Államokból és Kanadából, 7%-a Olaszországból, 5%-a Franciaországból, 3%-a Angliából, míg 23%-a egyéb tőkés országokból jött. ⁶ A nyugati irányból érkező idegenforgalom fontos devizabevételi forrást jelentett a magyar gazdaságnak, és serkentőleg hatott a magyar külkereskedelem fejlődésére. Az NDK állam szemszögéből nézve azonban kevésbé volt örömdetes a nyugatnémet és a keletnémet idegenforgalom egyidejű fellendülése, mert attól tartottak, hogy azzal arányosan emelkedik az NDK-t Magyarország területén keresztül, nyugatnémet segítséggel elhagyó keletnémet állampolgárok létszáma.

Az NDK-ból és az NSZK-ból beutazók aránya, 1958–1989 ⁷

A Magyarországon bevetett operatív csoport működése

Az NDK Állambiztonsági Minisztériuma részéről 1963-ban fogalmazódott meg egy „operatív munkatárs” kihelyezésének elképzelése: *„A turistaforgalom jobb operatív biztosítására, valamint a támadólagos operatív tevékenység lehetőségeinek tanulmányozása céljából az Állambiztonsági Minisztérium megvizsgálja annak lehetőségét, hogy a turistaidényre egy operatív munkatársat a MNK-ba [Magyar Népköztársaság] vezényeljen”* – áll az adott évben megkötött szerződésben.⁸ A szocialista országokba utazó és szökés szándékával gyanúsítható NDK-állampolgárok külhoni ellenőrzését Mielke állambiztonsági miniszter 1964. május 6-án kiadott 373/64. sz. parancsának 4. pontja alapozta meg.⁹ Az ezzel kapcsolatos feladatokat a szervezett embercsempészet meghiúsításáért felelős XX/5. Főosztály hatáskörébe utalta. A Stasi speciális egységeket állított fel a szövetséges országok területén.¹⁰

Az első külhoni egységeket Csehszlovákiában, Magyarországon és Bulgáriában vetették be.¹¹ Megszervezésükben jelentős szerepet játszott Heinz Eichler ezredes, az Utas- és Turistaforgalom biztosításáért felelős részleg helyettes vezetője.¹² Magyarországra 1964-től vezényeltek ki a nyári szezon idején folyamatosan itt tartózkodó munkatársat Fritz Busch főhadnagy személyében, aki június 9-én foglalta el új szolgálati helyét Budapesten.¹³ Az ÁBM 1970-es átszervezése során mindazon szervezeti egységeket, amelyek a belföldi és a külhoni turizmus és az utasforgalom ellenőrzésével foglalkoztak, a VI. Főosztály alárendeltségébe vonták. A VI. Főosztály hatáskörébe került a keletnémet utazási irodák, az NDK területén található Interhotelek és a nyugati árucikkeket forgalmazó Intershop-üzletek biztosítása, valamint hozzájuk tartozott a közlekedésügyi minisztérium turizmusért felelős főosztályának felügyelete. Az átszervezést követően az operatív csoportok felügyeletét szintén a VI. Főosztály vette át. A későbbiek során a főosztályt területi alapon négy alegységre tagolták. A Csehszlovákiába, Bulgáriába és Magyarországra utazók külhoni biztosításának feladatát az Utasforgalom Biztosításáért felelős Munkacsoport látta el. A főosztály munkáját két évtizeden keresztül, egészen 1989-ig Heinz Fiedler ezredes irányította.

Az „utazással kapcsolatos visszaélések” megelőzésére Oskar Fischer keletnémet külügyminiszter és magyar kollégája, Nagy Lajos külügyminiszter-helyettes 1969. június 20-án megújította a vízummentes utazásról kötött megállapodást. Az új egyezmény azonban lényeges korlátozásokat tartalmazott. A leglényegesebb kikötést a megállapodás függelékébe foglalt titkos záradék tartalmazta, melyben a szerződő felek kölcsönösen vállalták, hogy megfelelő úti okmányok és engedélyek híján a másik fél állampolgárait

nem engedik harmadik országba tovább utazni, és az ilyen jellegű kísérletekről egymást kölcsönösen tájékoztatják.¹⁴ Az idegenforgalom növekedésére való tekintettel a magyarországi operatív csoport létszámát 1972 nyarától öt főre emelték, ketten közülük Budapesten, hárman a Balaton partján teljesítettek szolgálatot.¹⁵

A Stasi magyarországi operatív csoportja 1972-ben:

Vezetője:	Scholz százados	Székhelye:	Budapest
Munkatársak:	Hesse hadnagy	Székhelye:	Siófok
	Babelschek főhadnagy	Székhelye:	Balatonfüred
	Reinhard alhadnagy	Székhelye:	Budapest
Titkárnő:	Hesse hadnagy felesége	Székhelye:	Siófok

Az operatív csoport tagjai az 1970-es évek közepéig csupán a nyári szezon idején, május és szeptember között tartózkodtak Magyarországon. Csehszlovákián keresztül, gépkocsival érkeztek, Rajkánál lépték át a magyar határt. Jövetelükről a határőrséget előre értesítették, ily módon a vámvizsgálat mellőzésével léptették be őket. A téli időszakban a csoport vezetője havonta egyszer, ha a helyzet úgy kívánta, több alkalommal is ellátogatott Budapestre. A folyamatos kapcsolattartás és a gördülékeny ügyintézés végett 1975-től egész évre kiküldött munkatársat delegáltak a magyar fővárosba.¹⁶ Az operatív csoport fő feladata az illegális határátlépés szándékának felfedése és a határátlépés megelőzése volt. Ehhez járult a keletnémet és a nyugat-európai, elsősorban a Szövetségi Köztársaságból, illetve Nyugat-Berlinből érkezett vendégek érintkezésének figyelemmel kísérése. Felfogásuk szerint az utóbbi kettős veszéllyel járt: egyfelől a szűkésben való segítségnyújtással, másfelől „ideológiai fellazítással” fenyegetett. Munkájuk a következő területekre terjedt ki:

az NDK külképviseletek, kereskedelmi képviseletek és utazási irodák biztosítása,

a magyarországi NDK turizmus és utasforgalom biztosítása, különös tekintettel a Balatonra, a határ menti megyékre és Budapest területére,

az ún. „szervezett emberkereskedelem” visszaszorítása, az NDK-állampolgárok magyar-osztrák határon való „kicsempészésének” megfiúsítása,

az NDK titokhordozók és a nem szocialista államok polgárai közötti konspiratív titkos találkozások megfiúsítása,

a nyugati és a keletnémet állampolgárok közötti kapcsolatfelvételek megakadályozása,

a nem hivatalos munkatársak, azaz ügynökök bevetésének koordinálása.¹⁷

A magyar állambiztonsági szervek vállalták, hogy a keletnémet operatív csoport munkáját a lehetőségekhez mérten támogatni fogják. 1971-ben, a keletnémet idegenforgalom magyarországi biztosítása ügyében tartott „szezonnitató” tanácskozáson ezzel kapcsolatban a következőkről egyeztek meg: az operatív csoport 1971. május 17-én érkezik Magyarországra. Tagjait Budapesten és Siófokon szállásolják el. A német fél olyan konspiratív lakásokra is igényt tartott, amelyek lehetővé tették, hogy a keletnémet ügynökhálózat tagjaival zavartalanul találkozhassanak. A magyar vezetők megígérték, hogy megvizsgálják a rendelkezésükre álló lehetőségeket. 1972 márciusában ellenben, amikor az ÁBM VI. Főosztály vezetői azzal álltak elő, hogy a Balatonon lakóhajókat szeretnének állomásoztatni, mivel így a víz felől is módjuk nyílna honfitársaik megfigyelésére, a BM III/II. Csoportfőnökség vezetői határozottan elleneztek a felvetést,

mondván, hogy a Balatonon nem tartózkodnak lakóhajók, ennél fogva a szokatlan vízi járművek megjelenése igencsak nagy feltűnést keltene.¹⁸ Segítség gyanánt az alábbiakat ajánlották fel:

személyazonosítás, nyomozás és felderítés azon nyugati állampolgárságú személyek ügyében, akik az NDK-állampolgárokkal kapcsolatba lépnek, anyagokat adnak át számukra, illetve más gyanús tevékenységgel felhívják magukra a figyelmet;

operatív-technikai eszközök biztosítása: levéllenőrzés, szállodai szobák lehallgatása, telefonlehallgatás;

a határellenőrzés során keletkezett információk átadása, a megadott személyekre vonatkozóan körözés elrendelése a határátkelőhelyeken;

az operatív szempontból figyelemre méltó személyek utazási szokásainak felülvizsgálata, az ezzel kapcsolatos dokumentáció átadása;

a nyugatnémet, nyugat-berlini és más nem szocialista országból érkezett állampolgárok NDK-állampolgárokat érintő ellenséges tevékenységét érintő adatok átadása;

az NDK-állampolgárok és kapcsolataik megfigyelése.

A magyar hatóságok a balatoni vendéglátóhelyek személyzetéből németül értő pincéreket és portásokat szerveztek be, akik munkakörük folytán felfigyeltek az NDK- és NSZK-polgárok kapcsolatfelvételi kísérleteire. A siófoki Lidó szálló „Pesti” fedőnevű ügynöke egy – a berlini fal építésekor szétszakított – házaspárral kapcsolatban a következőket jelentette: „1965. augusztus 6-án 12–13 óra között megjelent egy nyugatnémet férfi a siófoki »Lidó« szálló portáján és a szállóban tartózkodó Dr. S. W. NDK-állampolgárt és fiát kereste. A főportás közölte vele, hogy a keresett személyek ebédelni vannak, mire az ismeretlen férfi utánuk ment az ebédlőbe. Közben elkerülték egymást, és Dr. W. S. fiával együtt visszajöttek az ebédlőből. Amikor a főportás közölte velük, hogy egy férfi kereste őket a hölgy meglepett arccal kijelentette, hogy a férje volt. Ezt követően rövid idő után visszajött a férfi és összetalálkoztak. Augusztus 6-án egész délután együtt voltak és a portás elmondása szerint a férfi az éjszakát – bejelentés nélkül – felesége szobájában töltötte. Augusztus 7-én reggel dr. W.-né kérte a főportást, hogy férje számára tetessen be egy pótágyat a szobába, hogy együtt lakhassanak. Ezt a főportás megígérte, és augusztus 7-én beköltözött a szállodába Dr. W. A. C. [...] A vízuma szerint augusztus 14-ig marad, feleségével és fiával együtt fognak eltávozni a szállodából.”¹⁹ A szállodákat rendszeres adatszolgáltatásra kötelezték. A budapesti Szabadság szálló 1968 áprilisában jelentette, hogy a berlini Komische Opern egyik színésznője három éjszakát egy nyugatnémet kereskedővel közösen töltött, melyet az iratok szerint a Ferihegyi repülőtérhez tartozó Tranzit szállóban egy negyedik alkalom tetézt.²⁰ A budapesti Duna Intercontinental szálló 1973 márciusában és áprilisában nyolc ilyen esetről küldött értesítést. Azt az egyedülálló, kétgyerekes családanycat is feljelentették, akinek szállásköltségét az ugyanott megszálló nyugatnémet házaspár állta. A Flamenco szállóból küldött jelentések szerint 1986. május–június hónapjában összesen huszonegy keletnémet turista lakott együtt nyugati vendégekkel.²¹

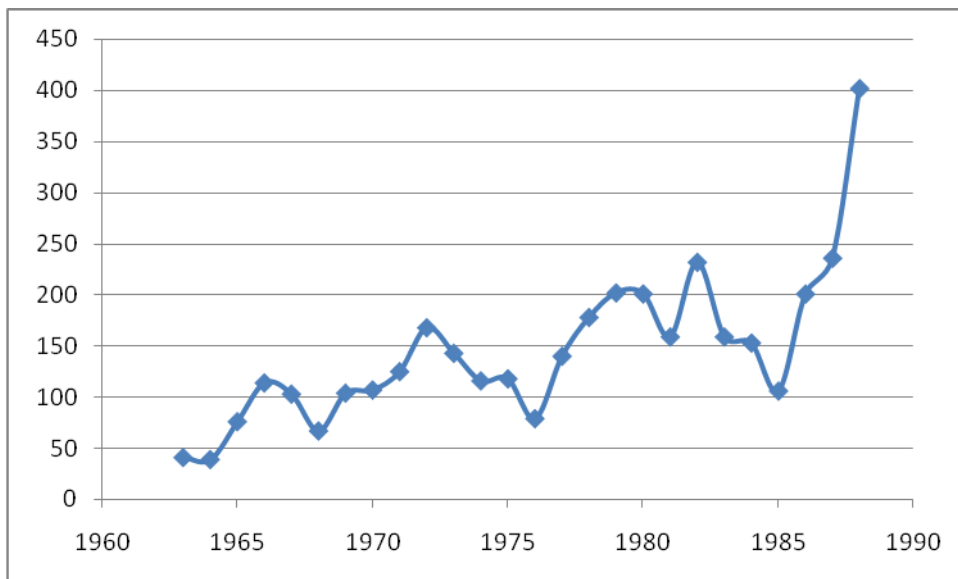
A kempingek ellenőrzése már keményebb diónak bizonyult, hiszen a mintegy 70 Balatonparti kemping vegyes vendégkörrel rendelkezett. A béalatelepi „Napsugár” nyaralótelep gondnokságán a Somogy megyei Rendőrfőkapitányság III/II. Alosztálya által beszervezett „Balaton” fedőnevű ügynököt bízták meg az NSZK-s–NDK-s „találkozó” megfigyelésével. Az ügynök semmitmondó jelentései azt érzékeltetik, hogy hiábavaló

vállalkozás volt a különböző országokból érkező németajkú vendégek kapcsolattartásának regisztrálása. Az 1971–1973 között adott jelentések csupán a Németország nyugati feléből érkezők bejelentőlapján szereplő név- és lakcímadatokról tájékoztatnak. A három szezon alatt alig néhány alkalommal sikerült NDK-s és NSZK-s családok közös üdüléséről számot adnia, amit a nyugati vendégek alacsony számával magyarázott. Legérdekesebb jelentése egy idősebb nyugatnémet vendéggel folytatott beszélgetéséről számolt be. Az 1973 tavaszán családjával együtt üdülő férfi először járt Magyarországon. Elmondása szerint igen kedvező benyomást tettek rá a helyi viszonyok, életforma és életszínvonal tekintetében egész mást tapasztalt, mint amire a szocialista rendszerről hallottak alapján számított. Az ügynök munkadossziéjából kiérezhető, hogy nem lelkesedett az állambiztonsági munkáért. Értékelhető jelentést alig adott, különféle indokokra hivatkozva próbált kibújni a tartótisztjével való találkozások elől.²² A nyugat- és keletnémet állampolgárok kapcsolattartásával kapcsolatban folytatott megfigyelés sovány eredményét az NDK ÁBM-a részére továbbították.²³

A Stasi operatívcsoport-vezetőjének legfontosabb magyar partnere a Belügyminisztérium Nemzetközi Osztályának vezetője volt, akihez szervezeti, technikai és operatív ügyekben fordulhatott. A Nemzetközi Osztály vezetőjének feladatkörébe tartozott az operatív csoport tevékenysége által érintett dunántúli megyei (Zala, Somogy, Veszprém és Baranya megyei) rendőr főkapitányságok állambiztonsági vizsgálati alosztályainak vezetőivel való kapcsolatfelvétel koordinálása, és az új keletnémet kollégák bemutatásáról is ő gondoskodott a helyi állambiztonsági szervek vezetőinél.²⁴ Erre azért volt szükség, mert az operatív csoport munkatársai velük álltak közvetlen kapcsolatban a nyári szezon idején, mivel az idegenforgalom, ennek keretében pedig a megye területén tartózkodó külföldiek ellenőrzése is hozzájuk tartozott. Az idegenforgalommal kapcsolatos feladataik folytán a központi szervek küldöttei mellett a területi állambiztonsági szervek vezetőit is bevonták a kétoldalú tapasztalatcserékbe.²⁵ A keletnémet idegenforgalom biztosításáért felelős VI. Főosztály vezetője, Heinz Fiedler ezredes az 1984-es szezon kezdetén maga is ellátogatott Kaposvárra, illetve Veszprémbe, és személyesen konzultált a Somogy, illetve Veszprém Megyei Rendőrkapitányság illetékes vezetőivel.²⁶

A munkakapcsolatokat tekintve az operatív csoport tagjai a BM III/1. Vizsgálati Osztály munkatársaival érintkeztek a legtöbbször, mivel a Vizsgálati Osztály nyomozott a határsértő NDK-állampolgárok ügyében. A vizsgálati eljárás összehangolása céljából az ÁBM IX. Vizsgálati Főosztálya külön megállapodást kötött a partner országok vizsgálati szerveivel. Magyarországgal 1964-ben, Csehszlovákiával 1967-ben (megújítva: 1977, 1982), a Szovjetunióval 1975-ben, Lengyelországgal 1975-ben (kiegészítve: 1982), Bulgáriával 1980-ban került sor annak aláírására.²⁷ 1967 tavaszán egy olyan elképzelés merült fel, miszerint az ÁBM IX. Vizsgálati Főosztály egyik munkatársát a nyári hónapokra Budapestre delegálnák.²⁸ A jelentés megírásakor a magyar partner még nem jelzett vissza, így nem ismeretes, hogy mikor váltották valóra az elképzelést, mindenesetre 1988-ban az ÁBM IX. (Vizsgálati) Osztály hat munkatársa tartózkodott Magyarországon.²⁹ A határsértésen ért NDK-állampolgárokat az 1958. évi jogsegélyszerződés 64. cikkében foglalt kiadatási rendelkezés és az 1963-ban kötött bilaterális megállapodás alapján a Legfőbb Ügyészség Politikai (1970-es évek közepétől Állam elleni ügyek) Osztályának jóváhagyó határozatával adta át a BM III/1. (Vizsgálati) Osztálya az NDK ÁBM számára.³⁰

*A Stasi repülőjáratával Magyarországról hazatoloncolt NDK-állampolgárok számának alakulása, 1963–1988*³¹

A keletnémet társszerv elégedett volt a magyar hatóságok közreműködésével, amit Mielke állambiztonsági miniszter köszönőleveleiben juttatott kifejezésre.³² Teljesítményük elismeréseképpen kitüntetésre terjesztették fel a magyar kollégákat. Az 1968-as kitüntetési javaslatban az osztályvezetőt a „Fegyverbarátság Érem” ezüst, négy munkatársát bronz fokozatára, három kollégát a „Nemzeti Néphadsereg Érdemérem” ezüst, illetve bronz fokozatára, négy személyt a „Példás Határszolgálatért Éremre” terjesztettek elő. Tizenhét személy igyekezetét tárgyi ajándékkal honorálták, Weber Gyula osztályvezető helyetttest jutalomüdvülésben részesítették. Az 1987-es javaslat a BM III/1. Vizsgálati Osztály tizenegy munkatársát, köztük az osztályvezetőt, Weber Gyulát terjesztette fel kitüntetésre.³³

Az operatív csoport főhadiszállását Budapesten és Siófokon rendezték be. Budapesten a magyar társszervek segítségével egy ikerház felső szintjét bérelték ki, ahol öt munkaszoba állt rendelkezésükre, Siófokon a rendőrkapitányság épületének legfelső szintjét ürítették ki számukra. Az operatív anyagokat, a csoport működésére szolgáló pénzüsszeget és a szolgálati útleveleket az NDK budapesti nagykövetségén tartották. Az egész évben Budapesten időző munkatársak számára az IBUSZ- és Coop-Tourist-irodák közvetítésével bútorozatlan lakásokat béreltek. Felszerelésükről az ÁBM VI. Főosztályának gazdasági részlege gondoskodott. Budapesten három, Pécsen egy konspiratív lakással rendelkeztek. A szezonális bevetésre érkező munkatársak számára a Somogy és Veszprém megyei társszervek közvetítésével béreltek lakásokat, amelyek lakóhely gyanánt, egyben találkozási lakásként funkcionáltak.³⁴ A magyarországi operatív csoport az 1973-ban felvett leltár szerint 3 hagyományos és 1 félautomata fényképezőgéppel, 2 vakuval, 7 teleobjektívvel, 13 magnóval, 2 lehallgatásra alkalmas eszközzel rendelkezett. Az eszközöket szétszították a Budapesten, illetve a Balaton északi és déli partján bevetett munkatársak között. A Stasi leltárt felvevő munkatársa „védelmi pontokként” aposztrofálta a fenti őrhelyeket, ami azért figyelemre méltó, mert ez a szóhasználat jól illusztrálja, hogy az ÁBM köreiből milyen jelentőséget tulajdonítottak az operatív csoportok működésének.³⁵ A csoport 1973-ban két, 1975-ben három, 1988-ban öt gépkocsival rendelkezett, és állandó fenntartott parkolóhelye volt a Ferihegyi repülőtér parkolójában.³⁶

Az 1980-as évek második felében nyolc főre emelkedett a csoport létszáma. Budapestre telepített tagjai az egész évet, a Siófokra, Balatonfüredre és Keszthelyre kihelyezett munkatársak a nyári szezont töltötték Magyarországon.³⁷ Az operatív csoport összetételéről az ÁBM X. Nemzetközi osztályának vezetője, Willi Damm vezérőrnagy

magyar kollégáját előre értesítette. Az operatív csoport összetétele az 1986-os szezonban a következőképpen alakult:

Vezetője:	Baldauf, Holger őrnagy ³⁸	Székhelye: Budapest
Helyettese:	Stölzner, Rolf őrnagy	Székhelye: Siófok
Munkatársak:	Langner, Peter százados	Székhelye: Budapest
	Rommel, Bernd főhadnagy	Székhelye: Budapest
	Langner, Gabriele főhadnagy	Székhelye: Budapest
	Reschke, Klaus őrnagy	Székhelye: Balatonfüred
	Rothe, Peter százados	Székhelye: Keszthely
Titkárnő:	Geissler, Helga hadnagy	Székhelye: Budapest

Amint az azonos családnév mutatja, egy házaspár is helyet kapott a csoportban. Ez nem volt ritka jelenség, az ÁBM részéről bevett gyakorlatnak számított a házaspárok külszolgálatra való közös kihelyezése. Amikor a Langner házaspár kiküldetése 1989-ben lejárt, Manfred Neumann őrnagy és felesége, Sabine Neumann főtörzsőrmester váltották őket.³⁹ A csoport egész évben Budapesten tartózkodó tagjainak kiküldetése meghatározott időre, általában három-négy évre szólt, a megbízatás lejártával az adott személyt másutt, általában hasonló munkaterületen helyezték el.

A Stasi vezérkara 1985 decemberében a külföldön végzett operatív munka színvonalának emelése céljából a Csehszlovákiában, Bulgáriában és Magyarországon működő operatív csoportok átszervezéséről döntött.⁴⁰ Gerhard Neiber vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes 13 oldalas tervezetet terjesztett elő, amelyben a csoportok összetételének módosítására tett javaslatot. A hatékonyság növelése és a társszervekkel folytatott együttműködés kiszélesítése érdekében azt indítványozta, hogy a II/10. (Kémelhárító Főosztály/NDK-külvédelmi és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) állományából is helyezzenek ki egy-egy munkatársat. Az átszervezésre vonatkozó elképzelések között a Központi Koordináló Csoport munkatársainak bevonása is felmerült, ám Magyarország esetében erre nem került sor.⁴¹ A kémelhárító tisztek 1986. szeptember 1-jén foglalták el helyüket a budapesti, a prágai és a szófiai operatív csoportban. Noha az eredeti felvetés Budapestre két kémelhárító tiszt kihelyezését irányozta elő, a II. (Kémelhárító) Osztály állományából csupán egy fő, Herbert Heckerodt alezredes csatlakozott a budapesti csoporthoz.⁴² A kémelhárító tisztek beosztásukból kifolyólag kettős alárendeltségben álltak. Szervezetileg a VI. Főosztály helyi operatív csoportjának állományába tartoztak, ám munkájukról a II/10. Osztály vezetőjének kellett számot adniuk. Feladatuk a következőket foglalta magában:

szoros együttműködés kialakítása a társszervek kémelhárító osztályain dolgozó kollégákkal,

önálló ügynökhálózat kiépítése és vezetése, potenciális ügynökök felkutatása és beszerzése,

az adott országban tartózkodó keletnémet polgárok körében folytatott kémelhárító munka.

Az operatív csoportok önálló költségvetési kerettel nem rendelkeztek, működési költségük az ÁBM VI. és II. Főosztálya között a munkatársak és a feladatok arányában oszlott meg. Gazdálkodásukra vonatkozóan az 1980-as évek második felére vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. Az 1986-os év adatai a ténylegesen kifizetett összegekről adnak tájékoztatást.

Az ÁBM magyarországi operatív csoport számára kifizetett összegek forintban számolva 1986-ban⁴³

Dátum	Összesen	Benzin	Szállás	Ügynöknek	Találkozás, felszerelés	Reprezentációs keret
1986.01.23.	99 806,50	6900,00	83 231,50	784,00	7570,00	1321,00
1986.05.21.	99 952,40	4182,00	75 894,00	9692,50	10 183,90	-
1986.05.21.	299 982,90	9940,00	281 696,00	1211,00	6860,90	275,00
1986.05.21.	99 979,00	-	98 932,00	1047,00	-	-
1986.05.21.	299 945,10	13 205,00	258 256,50	1536,00	18 383,90	8563,70
1986.06.13.	299 820,20	6900,00	267 538,00	4111,00	7498,60	13 772,60
1986.07.04.	49 865,60	714,00	42 300,00	-	6851,60	-
1986.07.04.	98 856,50	2700,00	82 688,00	6419,10	6678,00	371,40
1986.08.07.	49 986,90	8820,00	-	34 443,00	6065,90	658,00
1986.08.07.	49 999,40	5947,00	15 550,00	24 280,00	2054,40	2168,00
1986.09.02.	99 998,70	11 618,00	43 877,40	20 885,00	20 886,30	2732,00
1986.09.02.	49 998,70	15 310,00	16 543,00	3100,00	15 045,70	-
1986.09.09.	49 995,20	2300,00	-	45 431,00	2264,20	-
1986.09.09.	49 917,30	8000,00	26 985,00	2450,00	12 482,30	-
1986.09.09.	49 984,00	2800,00	23 200,00	21 240,00	2405,00	339,00
1986.10.16.	199 998,30	8260,00	165 625,00	16 200,00	9913,30	-

Az 1987–1988-as évekre vonatkozóan ugyanakkor az előirányzott összeg megoszlására vonatkozó adatok állnak rendelkezésre.

*A magyarországi operatív csoport költségvetése forintban számolva 1987-ben*⁴⁴

Bevetés helye / Magyar NK	ÁBM II. Főosztály	ÁBM VI. Főosztály
Valutakeret	1 786 600	3 433 300
Operatív költségek	1 025 000	3 027 400
Bér jellegű kiadás	440 000	-
Benzinköltség	60 000	-
Útiköltség	-	43 500
Fix kiadások	216 600	362 400
Összesen	3 573 200	6 866 600

Az operatív költségek közé sorolták az ügynökök elszállásolásával, ellátásával és utaztatásával kapcsolatos kiadásokat. A személyes kiadások rovatban szereplő tételeket két személyre számolták el; a páros bevételek egyfelől életszerűbbnek tüntek, másfelől a felderítésre is jobb lehetőséget adtak. A költségek elszámolása itt keletnémet márkában történt.⁴⁵

Napidíj (2 személyre, 14 napra)	900 M
Utazással kapcsolatos kiadások (2 személyre)	150 M
Benzinpénz / Csehszlovákiára	200 M
Átutazással kapcsolatos költségek / Csehszlovákia	120 M
Casco	40 M
Benzinpénz / NDK-területre	80 M
	1.490 M

A Stasi potsdami főiskolájának ifjúsági szervezete, az FDJ⁴⁶ által kiküldött fiataloknak az ügynökök számára megállapított napidíj felét fizették, így módon a fiatal párok kiutaztatását 850 márkából hozták ki.⁴⁷ Ehhez jött a szállásköltség, amelyet az operatív csoport foglalt le az ügynök és kísérője számára. A bérleti díjak megnevezésű tétel a szolgálati helyiségek, lakóhely gyanánt használt lakások, a találkozási lakások és a két budapesti garázs bérleti díjával és fenntartásával kapcsolatos költségeket tartalmazta. Az

operatív csoport munkatársainak valutaellátása havi 12 600 Ft-ot tett ki. A házastársak részére 20%-os, a gyermekek részére 15%-os illetménykiegészítést állapítottak meg. Reprezentatív kiadásokra beosztástól függően az alapilletmény 5–10%-át, vezetők számára 15%-át biztosították. A jó benyomást keltő megjelenésre beosztástól függően 1000–1500 márka értékben ruhapénzt folyósítottak. A differenciálás a házastársakat is érintette, esetükben 400–800 márka között mozgott a ruhapénz összege.

A magyarországi operatív csoport 1988-ra előírányzott költségei forintban számolva:

Bevetés helye / Magyar NK	ÁBM II. Főosztály	ÁBM VI. Főosztály
Valutakeret	1 382 000	4 099 200*
Operatív költségek	43 900	–
Bér jellegű kiadás	104 900	–
Benzinköltség	60 000	–
Útiköltség	5900	–
Fix költségek	71 800	–
Összesen	1 608 500	4 099 200

* A VI. Főosztály tervezett költségeit az előírányzat nem bontotta le az egyes területekre.

A VI. (Turizmus biztosításáért felelős Főosztály) és a II. (Kémelhárító Főosztály) eszköz és bér jellegű kiadásait összegezve azt látjuk, hogy a magyarországi operatív csoport éves működési költsége irdatlan összegeket emésztett fel, ami nem állt arányban tevékenységük eredményével.

A Budapesten, Prágában és Szófiában működő operatív csoportok újabb átszervezését 1989. július 14-én, a Menekültügyi Egyezményhez való magyar csatlakozás eredetileg kitűzött időpontjában hajtották végre. Mivel Magyarország területén keresztül tömeges menekülés indult meg, és a magyar–keletnémet állambiztonsági szervek tárgyalásai nem vezettek eredményre, Mielke állambiztonsági miniszter 13/89-es számú parancsa nyomán ekkor minden operatív csoportot a II/10. (NDK-külvéköpiseletek és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) Osztály egységes irányítása alá vontak.⁴⁸ Az átszervezést az egyes baráti országokban lezajlott belpolitikai változásokra hivatkozva az „ellenforradalmi” és szocializmusellenes erők tevékenységének frázisával indokolták. Az intézkedés gyakorlati célját az egyes területek közötti hatékonyabb koordinálás szükségességében és az intézményi érdekek hatékony képviselésében jelölték meg. A budapesti csoport kémelhárító tisztje, Heckerodt ezredes több észrevételt fűzött a tervezethez, melyek a következő pontokat érintették:⁴⁹

a szocialista államok közösségének vonatkozásában az egység és egybeforrottság helyett az egységes fellépés fontosságát hangsúlyozta;

a szocialista országokat érintő ellenséges támadások helyett a szocializmus megújulását érintő folyamatokról írt, amelyek az egyes országokban eltérő módon érvényesülnek, ezért alapvető követelménynek tartotta a konkrét helyzetnek megfelelő hatékony együttműködést a helyi társszervekkel;

a fogadó országban működő ellenzéki csoportok tevékenységének felderítése helyett az NDK-ban működő alternatív csoportok kapcsolatainak felfedezésére helyezte a hangsúlyt;

az ellenség fogalma helyett a szocializmusellenes terminus bevezetését javasolta, mondván, hogy ami régen ellenségesnek számított, arról 1989-ben már nyíltan lehet beszélni.

Az ezredes feltűnően éles hangú kirohanást tett a havi jelentés kötelezettsége ellen. Leszögezte, hogy az operatív csoport munkáját nem a szépen fogalmazott jelentések,

hanem az elért eredmények minősítik.⁵⁰ Az ÁBM II. Főosztály vezetőjének, Günter Kratsch ezredesnek a tervezete szintén nagy hangsúlyt fektetett a baráti országok biztonsági szerveivel való további együttműködésre. Egyértelműen leszögezte, hogy ezeket a munkakapcsolatokat még a fogadó ország hatalmi struktúrájában bekövetkező esetleges változás esetén is fenn kell tartani.⁵¹ Megszigorították az operatív csoportok iratkezelésére vonatkozó szabályozást. A lezárt és iktatószámmal ellátott akták hazaszállítását rendelték el, helyben kizárólag az aktuális akciók dokumentációját tárolhatták. A parancs végrehajtására kiadott utasítás az operatív csoportok VI. Főosztályhoz tartozó káderállományának felülvizsgálatáról és a Kémelhárító Főosztály II/10. Osztálya által való átvételéről is intézkedett, amelynek határidejét 1989. október 30-ban határozták meg.⁵²

Az ügynökhálózat felépítése, összetétele és feladatai

A szervezett emberkereskedelem leküzdésével kapcsolatban a szabadságukat baráti országokban töltő turisták tényleges megfigyeléséről az 1966. május 10-én kiadott 9/66. számú parancs rendelkezett.⁵³ Az utazási irodák által szervezett társas utakon résztvevőket kezdettől fogva szoros felügyelet alá vonták. Az utaskísérők és idegenvezetők munkakörének szerves részét képezte a gyanús viselkedést mutató nyaralóvendégek kiszűrése. Az első ízben kiküldött idegenvezetők számára tanfolyamokat indítottak, ahol a szökések megelőzésével kapcsolatos feladataikra készítették fel őket. A tanfolyamot az idegenforgalmi szezon megelőzően, Berlinben tartották.⁵⁴ Az idegenvezetők és az utaskísérők mellett az Állambiztonsági Minisztérium által utasként beépített emberek is közreműködtek útítársaik ellenőrzésben.⁵⁵ Az utazások biztosításáért felelős XX/5. (az 1970-es átszervezést követően VI.) főosztály minden turistacsoportban megbízottakat helyezett el, akiknek feladata útítársaik viselkedésének figyelemmel kísérése és a gyanús momentumok felfedése volt.⁵⁶ Az operatív munkatársak megbízatása, akik turistaként vagy idegenvezetőként szocialista berendezkedésű országokba utaztak, a következő területekre terjedt ki:

A nyugatnémet, nyugat-berlini és más kapitalista országokból érkező polgárok negatív befolyásának, a politikai-ideológiai diverzió hatásának értékelése.
Melyek azok a témák, amelyekről célirányosan beszélgetést kezdeményeznek?

Mely turisták mutatnak különös érdeklődést titkos adatok és objektumok iránt?

Mely NDK-turisták tartanak kapcsolatot vagy beszélgetnek nyugatnémet, nyugat-berlini, illetve más nem szocialista országokból érkező személyekkel?
Milyen a kapcsolat jellege: előre megszervezett vagy véletlenszerű?

Mely NDK-turisták keresik fel a nyugati külképviseleteket, nagykövetségeket, konzulátusokat és kereskedelmi kirendeltségeket, illetve próbálnak azok alkalmazottaival kapcsolatot létesíteni?

Mely NDK-turisták foglalkoznak a gondolattal, illetve tesznek előkészületeket arra, hogy az NDK-t az adott vendéglátó ország területén keresztül elhagyják?
Amennyiben intő jelet tapasztalnak, haladéktalanul értesítsék az utazási iroda képviselőjét!

Mely turisták különülnek el a csoporttól, és ezt mi okból teszik?

Mely körülmények segítik elő az NDK jogellenes elhagyását az adott országban?

Túlzott költségek.

NDK-t lejárató vagy kompromittáló magatartás.

A nyugatnémet, nyugat-berlini, illetve nem szocialista országok utazási irodáinak képviselőire vonatkozó adatok gyűjtése.⁵⁷

Az útról írott jelentésben néven kellett nevezni azokat az utasokat, akikkel kapcsolatban a felsorolt szempontokkal egyező információ jutott tudomásukra. 1970 nyarán 556 turistacsoporttal 84 állambiztonsági főmunkatárs és 234 nem hivatalos munkatárs, azaz ügynök kelt útra.⁵⁸ A szocialista országba induló keletnémet turistákat kísérő „árnyékhadserg” létszáma 1971-re már 706 főre emelkedett, összetételükre és bevetésük helyére vonatkozóan részletes adatok maradtak fenn.

A Stasi Bulgáriában, Magyarországon és Csehszlovákiában bevetett hivatásos munkatársai és ügynökei, 1971-ben⁵⁹

	Bulgária	Magyarország	Csehszlovákia	Összesen
Operatív munkatárs	6	4	6	16
Titkárnő	2	1	2	5
Külön feladattal megbízott tiszt	2	1	-	3
Az utazási iroda apparátusába tartozó ügynök	27	4	5	36
Külön feladattal megbízott nem hivatalos munkatárs	30	17	14	61
Biztonságért felelős nem hivatalos munkatárs / Társadalmi kapcsolat a turistacsoportokban és az egyéni utaztatás terén	260	66	1	327
Stasi munkatársai a turistacsoportokban	133	74	1	208
Tartalékos káderek a Stasi főiskolájának hallgatói köréből	17	8	6	31
Más intézmények ügynökei	4	-	15	19
	481	175	50	706

A Magyarországra irányuló keletnémet idegenforgalom fontos jellemzőjét az egyénileg szervezett utazások magas száma adta. Mivel ők kiestek a hatóságok látóköréből, az operatív csoportokat ún. megfigyelő brigádokkal erősítették meg. Bulgáriában az 1966-os, Magyarországon az 1967-es szezontól került sor a megfigyelő brigádok tényleges bevetésére.⁶⁰ Egy 1967-es jelentés a következőkben foglalta össze a megfigyelő brigád működésének kezdeti tapasztalatait:

A bevetések eredménye alátámasztotta a nem hivatalos munkatársak bevonásának létjogosultságát, ezért minél több, az állambiztonsági munka terén képzett ügynök bevonására van szükség.

A nem hivatalos munkatársak által kialakított kapcsolatokat jobban ki lehetne használni, ha a kontaktusok felvétele célszerű kiválasztással történne.

A nyugatnémet sajtó és televízió az osztrák-magyar határra telepített technikai eszközök részleges felszámolásáról tudósított.⁶¹ A beszámoló nyomán az a vélekedés alakult ki, hogy az NDK illegális elhagyása magyar

területen keresztül különösebb rizikó nélkül véghezvihető. A magyar biztonsági szervek ezzel kapcsolatban azt javasolták, hogy az agitáció eszközével, vagyis a határsértéssel kapcsolatos perekről szóló cikkekkel kellene ezt a téves híresztelést megcáfolni.

A Nyugat-Berlinnel és Nyugat-Németországgal kapcsolatos operatív munka javítására a magyar elvtársaktól is azt kérték, hogy az 1967-es szezonban ők is emeljék meg egy fővel a Balatonnál bevetett operatív munkatársak számát. Ezt a javaslatot a magyar elvtársak is elfogadták.

Mivel a Balatonnál sok figyelmet érdemlő dolog adódott, a magyar hatóságok hozzájárulását kérték az Állambiztonsági Minisztérium VIII. Főosztályának (Megfigyelés, nyomozás) állományából összeállított megfigyelő brigádok működéséhez.⁶² A fent említett VIII. Főosztály szakszolgálat jelleggel végezte a megfigyeléssel kapcsolatos feladatokat, amelyekkel az Állambiztonsági Minisztérium különféle szervezeti egységei megbízták. A határon átmenő forgalomban részt vevő személyek megfigyelése a VIII/7. (az 1972-es átszervezést követően 3.) Osztály hatáskörébe tartozott. A megfigyelést végző szakembereket 1967-ig főállású nem hivatalos munkatársként foglalkoztatták, azt követően a szigorúan titkos megfigyelést folytató főállású munkatárs kategóriájába sorolták át.⁶³ Általában turistáknak adták ki magukat, és egyénileg, repülővel, illetve autóval és kempingfelszereléssel utaztak be az országba. Szállásukról az operatív csoport gondoskodott.⁶⁴ Az operatív személyi ellenőrzés elsősorban külső figyelmet jelentett, melynek során a szökéssel gyanúsított személy mozgását, tevékenységét és kapcsolatrendszerét követték nyomon. Fontos esetekben az ügynökök azt a feladatot kapták, hogy nyaralóvendégnek álcázva magukat, ismerkedjenek meg a célszeméllyel, és „kötetlen baráti együttlétek” során férközzenek a bizalmába.

1972 márciusában a VI. Főosztály Budapesten tárgyaló vezetője, Fiedler ezredes a hazánkban tartózkodó operatív csoport és a megfigyelő hálózat további megerősítését javasolta, amit a magyar fél nem ellenzett.⁶⁵ A megfigyelést „civilben” végző munkatársak alkalmazása során arra törekedtek, hogy a társadalom különféle csoportjaiból szervezzék be a nem hivatalos munkatársakat, akik révén sokrétű ellenőrzésre nyílik lehetőségük. Az 1973-as szezonban az ügynökhálózat társadalmi megoszlása a következő képet mutatta:

- 23 főállású ügynök
- 31 termelésben dolgozó személy, azaz munkás
- 31 államapparátusban dolgozó
- 8 gasztronómiai területen dolgozó
- 4 egészségügyben dolgozó
- 1 alkalmazott az NDK utazási irodából
- 29 vezető káder a gazdaság és a műszaki értelmiség köréből
- 1 zenész
- 2 diák
- 4 foglalkozás nélkül (valószínűleg háztartásbeli)
- 7 személy foglalkozásáról nincsenek adatok.⁶⁶

Az ügynökök létszámának emelkedése tette szükségessé az ügynökhálózat strukturálását.⁶⁷ Arra törekedtek, hogy az utazásszervezés kulcspozícióiba, például az utazási irodák helyi képviselőibe helyezték el a megbízható munkatársakat, akiknek feladatköréhez hozzátartozott, hogy a Stasi összekötője révén folyamatos kapcsolatot tartsanak fenn az operatív csoporttal.⁶⁸ Ezt a modellt először a bolgár tengerparton alkalmazták, ezért a téma kiváló német kutatója, Tantzschler Neszebar-modellként említi az új szisztémát.⁶⁹ A telepített képviselők közül hálózatot hoztak létre, amelynek irányítását egy vezető beosztású nem hivatalos munkatársra bízták.⁷⁰ Minderre azért

volt szükség, mert az operatív csoport létszáma nem volt elegendő ahhoz, hogy a kiterjedt ügynökhálózat minden egyes tagját személyesen instruálják. A modell nem elhanyagolható előnye pedig az volt, hogy legalizálta az operatív csoport által irányított ügynökhálózat működését. A vezető nem hivatalos munkatárs hálózattartói, rezidensi szerepkört töltött be, akihez területtől és feladattól függően osztották be az ügynököket és a társadalmi kapcsolatokat. Az ő feladata volt, hogy a csoportjába tartozókkal rendszeres kapcsolatot tartson, beszámoltassa és irányítsa őket. A vezető személyét nagy gonddal választották ki. A magyarországi minta nyomán olyan idősebb munkatársakat helyeztek ebbe a pozícióba, akik korábban a fegyveres erőknél teljesítettek szolgálatot. A csoportokat vezetőjük fedőneve alapján tartották nyilván. Magyarországon 1971–1980 között „Bernd Thieme” fedőnéven működött az a csoport, amelyet egy Magyarországra nősült katonatiszt vezetett. A középkorú férfit tíz év katonai szolgálat után 1971-ben, meggyőződéses alapon szervezték be. Elsősorban a Balaton déli partjáról adott jelentéseket, de a Ferihegyi repülőtéren is foglalkoztatták. Az 1975-ös szezon kezdetén a „Cornelia Kummer”, „Rolf Paulsen”, „Kathrin Lüder” és „Jens Kitzing” fedőnevű ügynököket osztották be hozzá. Az 1977-es szezonra a csoport létszáma már nyolc főre emelkedett. A „Klaus”, „Rudi”, „Martin”, „Gertrud Stern”, „Rolf Paulsen”, „Sandor Feher”, „Gabi Zille” és a „Rosi” fedőnevű ügynökök többsége az utazási irodák kihelyezett képviselőinek köréből került ki, ily módon csak a nyári szezon idején tartózkodtak Magyarországon, de olyanok is akadtak közöttük, akik diákként az egész évet itt töltötték.

A vezető nem hivatalos munkatárs legalizálása szintén az NDK utazási irodán keresztül történt, ahol a szervezett turizmus felügyelete, azaz a vendégek fogadása és elhelyezése, a foglalások ellenőrzése, a reklamációk intézése volt a feladata. Az utazási irodában eleinte külső munkatársként félállásban, 1975-től főállású munkatársként foglalkoztatták. Állambiztonsági megbízatása a hozzá rendelt ügynökök beszámoltatására, szakmai munkája az IBUSZ-partneriroda munkatársaival és szolgáltatásaival kapcsolatos észrevételek rögzítésére terjedt ki. Az utazási irodától félállású munkatársként havi 2000 forint javadalmazást kapott, amelyet operatív munkája elismeréseképpen a Stasi magyarországi operatív csoportja havi 300 keletnémet márkával egészített ki. Annak érdekében, hogy idegenforgalmi munkájának és állambiztonsági teendőinek egyaránt eleget tudjon tenni, az operatív csoport egy Trabantot bocsátott a rendelkezésére. Szorgalmasan írott jelentései korrektek és tárgyyszerűek. Érdekességüket éppen ez adja. Jóllehet nem élt a hasonló jelentésekben hemzsegő, ártó szándékú személyeskedő megjegyzések eszközével, jelentései ugyanakkor mégis hűen tükrözik azt a fajta merev és pártszerű keletnémet szemléletmódot, amely jelentősen eltért a magyar mentalitástól. 1975. november 13-án például arra hívta fel a figyelmet, hogy a keletnémet turisták szerint a magyar idegenvezető túlságosan sokat mesélt a magyar történelem elmúlt évszázadairól, keveset szólt ellenben a magyar munkásosztály 1945 után elért eredményeiről. Arról is beszámolt, hogy több ízben beszélgetést kezdeményezett az utazási iroda magyar munkatársaival, és az ott dolgozó hölgyek az aktuális politikai események tekintetében teljes körű érdektelenséget, mi több, tájékozatlanságot mutattak. Az utazási iroda igazgatójának ezért azt javasolta, hogy tartson rendszeres sajtószemlét, ám jó szándékú kezdeményezése süket fülekre talált. Figyelme az utazásszervezésen túlmutató kérdésekre is kiterjedt. 1978. április 1-jén például a „Martin” fedőnevű diákot azzal bízta meg, hogy nézzen utána, valóban létezik-e, hogy az Egyetemi Könyvtárban a nyugati folyóiratok is hozzáférhetőek. A Stasi munkatársainak szemében a nyugati lapok az ideológiai fellazítás veszélyes fegyverét jelentették, amelyek a magas életszínvonal bemutatásával túlságosan is csábító hatást fejtettek ki a keletnémet lakosságra. A „Thieme”-csoport működése kapcsán készült jelentések ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a kettős – szakmai és állambiztonsági struktúra – létrehozása számos feszültség forrását képezte. Gyakori problémaként merült fel, hogy az utazásszervezés a munkatársakat oly mértékben leterhelte, hogy mellette csak nehezen tudtak eleget tenni operatív feladataiknak. „Thieme” ugyanakkor a szakmai

hibákat és problémákat sem hagyta szó nélkül. Leírta például, ha a foglalkozások során tévedések történtek, több ízben előfordult ugyanis, hogy a keletnémet utazási iroda duplán adta ki a szálláshelyeket. Emiatt összetűzésbe keveredett az utazási iroda kirendeltségének vezetőjével, aki a pozícióját féltve igyekezett ellehetetleníteni „Thiemé”-t. A nézeteltérések elsimítása céljából az operatív csoport tisztje közvetített a vitás felek között.

„Thieme” csoportja 1980 márciusában bomlott fel, amikor a három főre apadt csoportból a két magyar egyetemen továbbtanuló diák befejezte tanulmányait, és hazautazott. A keletnémet idegenforgalom biztosítása terén tanúsított tízéves, eredményes munkája elismeréseképpen „Thiemé”-t az NDK Nemzeti Néphadsereg Szolgálati emlékérem bronz fokozatával tüntették ki.⁷¹ 1982-től a helyébe „Joachim Dröse” lépett. Korábbi életpályáját tekintve szintén katonatiszt volt, az NDK néphadseregében híradósként szolgált. Munkaköréből kifolyólag már korábban is együttműködött az Állambiztonsági Minisztériummal. Amikor 26 éves szolgálati ideje letelt, politikai meggyőződésből fordult az állambiztonsági munka felé. Beszervezésére 1981 novemberében került sor. Jellemzésében pozitívan értékelték, hogy sok éves tapasztalattal rendelkezett a konspiráció és a titoktartás terén. Felesége szintén együttműködött az állambiztonsági szervvel. Első külföldi bevetésükre 1982 februárjában, a csehországi gyógyfürdők körzetében került sor. A Stasi csehszlovákiai operatív csoportja 1982. március 8-án adta át őket a magyarországi operatív csoport számára.⁷²

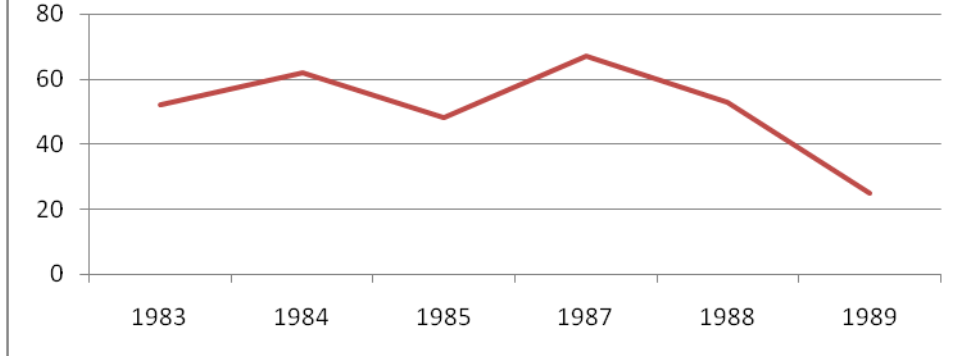
1982-től a szocialista országokban működő operatív csoportok közül kétségkívül a magyarországi egység bizonyult a legagilisabbnak. A régióban végrehajtott ellenőrzések felét Magyarországon hajtották végre. Az 1985-ös jelentésből tudjuk, hogy a szocialista országokban végrehajtott éves ellenőrzések 63%-át itt folytatták.⁷³

Magyarországon, Bulgáriában és Csehszlovákiában végrehajtott operatív személyi ellenőrzések, 1981–1984⁷⁴

	1981	1982	1983	1984
Bulgária	12	14	24	28
Csehszlovákia	15	14	36	31
Magyarország	10	24	52	62
Összesen	37	52	112	121

A Magyarországon végrehajtott operatív személyi ellenőrzések számának alakulása, 1983–1989⁷⁵

Magyarországon végrehajtott személyi ellenőrzések számának alakulása, 1983-1989

*Az 1986-os adatok sajnos nem állnak rendelkezésre. Az utolsó évben mutatkozó csökkenést az magyarázza, hogy az 1989-es évre vonatkozóan csak részadatokkal rendelkezünk.

A magyarországi operatív csoport vezetője, Baldauf őrnagy 1983-ban írott disszertációjában funkcionális szempontok szerint, az ügynök pozíciójából adódó operatív lehetőségek alapján csoportosította a magyarországi megfigyelő hálózat tagjait: **76**

Az utazási irodák képviselőiként kulcsfontosságú pozícióban elhelyezett nem hivatalos munkatársak: mind a társas úton résztvevőkkel, mind pedig az egyéni turistákkal közvetlen kapcsolatba kerültek. Hivatalos kapcsolatot tartottak a vendéglátóhelyekkel (szállodák, utazási irodák, szobakiadás), valamint az állami intézményekkel (rendőrség, idegenrendészet, a helyi önkormányzatok idegenforgalomért felelős csoportjai) és az NDK-nagykövetséggel. A képviselőknek arra is lehetőségük nyílt, hogy a feladatvégzés során más országrészeket is felkeressenek.

Tartósan vagy hosszabb ideig Magyarországon élő nem hivatalos munkatársak: olyan NDK-állampolgárok, akik családi helyzetük vagy munkaviszonyuk folytán életvitelszerűen Magyarországon laktak. Nyelvtudásuk és helyismeretük, valamint a magyar mentalitás ismerete folytán jó kapcsolatteremtési lehetőségekkel rendelkeztek.

Szezonális jelleggel foglalkoztatott ügynökök: például a Szent István körüli Berlin étteremben idényjelleggel foglalkoztatott keletnémet felszolgálókat és az állambiztonság szolgálatába állított művészembereket sorolta ide. Egy amatőr fényképész például, aki odahaza az akt- és természetfotó műfajában ért el eredményeket, magyarországi bevetése során az operatív megfigyelések fotográfiai dokumentálását kapta feladatául. Az 1984 májusában beszervezett művész szóbeli jelentései meglehetősen szűkre szabottak, leginkább a kempingek mellékhelyiségeinek falaira mázolt NDK-ellenes falfirkák rögzítésében merültek ki. Sommás jelentéseinél sokkal használhatóbbnak bizonyultak a hárshegyi, a római-parti és a Balatonfenyves környéki kempingekben készített felvételei, amelyek nyomán egyértelműen be lehetett azonosítani a rajtuk szereplő személyeket. **77**

Kapitalista társadalmi berendezkedésű, főként németajkú országokból rendszeresen Magyarországra látogató személyek.

Az Állambiztonsági Minisztérium más egységeitől két-három hétre átirányított ügynökök. Több éven keresztül ugyanott alkalmazták őket. Mivel már tapasztaltak voltak az operatív munka terén, főként az illegális határsértés előkészületével gyanúsítható személyek azonosítását bízták rájuk.

Az ÁBM VI. Főosztály ifjúsági részlegének keretében együttműködő nem hivatalos munkatársak. Az Állambiztonsági Minisztérium potsdami főiskolájában működő ifjúsági szervezet, az FDJ ajánlásával három hétre, párosával érkeztek. Bevetésük során lehetőségük nyílt a kellemest a hasznossal ötvözni, honfitársaikat idilli környezetben, nyaralás közben megfigyelni.

A testület azon tagjai, akik maguk is szabadságukat töltötték. Az ÁBM munkatársainak előre be kellett jelenteniük külföldre tervezett utazásukat. A VI. Főosztály erről kimutatást vezetett, arra ösztönözve a kollégákat, hogy a Stasi-alkalmazottól elvárható „csekista éberségről” magyarországi nyaralásuk során se feledkezzenek meg.

A telepített ügynökök létszámát illetően még sok a bizonytalanság, az erre vonatkozó források meglehetősen ellentmondásos adatokkal szolgálnak. Egy interneten hozzáférhető statisztika a nyolcvanas évek végére vonatkozólag az alábbi adatokat közli:

A Magyarországon foglalkoztatott ügynökhálózat létszáma, 1987–1989⁷⁸

	IMS*	IMK/KW**	GMS***	Összesen
1987. július 31.	22	1	1	24
1987. december 31.	17	1	1	19
1988. június 30.	19	1	1	21
1988. november 30.	19	1	1	21
1989. május 30.	22	1	1	24

* Biztonságért felelős nem hivatalos munkatárs

** Konspiratív és találkozási lakások biztosításáért felelős munkatárs

*** Társadalmi kapcsolat

A VI. Főosztály éves jelentései ezzel szemben lényegesen magasabb létszámról tesznek említést. A VI. Főosztály 1986-os évre adott jelentése 15 állandóan itt tartózkodó és 43 ideiglenes, a nyári szezonban bevetett ügynökkel számolt. A II. Főosztály 1987-re adott jelentése szintén 15 állandó és 41 szezonális ügynök bevonásáról tett említést.⁷⁹

A megfigyelő brigád legtöbb tagját a forgalmas Balaton-parti üdülőhelyeken, főként Balatonfüred, Akali, Keszthely, Balatonszemes, Zamárdi és Balatonboglár térségében vetették be, ahol a nemzetközi kempingeket az osztrák, nyugatnémet és holland turisták is sűrűn felkeresték. A magánszállásokon már lényegesen nehezebb volt a közösen szervezett nyugat- és keletnémet nyaralásokat nyomon követni. Amennyiben a szállásfoglalást a nyugatnémet fél intézte, a velük érkező keletnémet vendégek neve nem jelent meg az utazási irodák nyilvántartásaiban. A Somogy és Veszprém megyei állambiztonsági alosztályok mindenesetre nyilvántartották a Balaton partján működő nyugati utazási irodákat, és ez irányú értesítéseiket a keletnémet partnerekkel is megosztották.⁸⁰ A Stasi által kiküldött megfigyelők igen aktívnak bizonyultak a német-német találkozások regisztrálása terén. 1970 nyarán 541 szervezett és 162 spontánul szövődő találkozást jegyeztek fel, operatív figyelmet 1551 turista ellen indítottak.⁸¹ Az 1972-es jelentés szerint az adott év nyári szezonjában az előző évihez képest 40%-kal

emelkedett a nyugatnémet részről kezdeményezett kapcsolatteremtési kísérletek száma. 1973-ban új irányt szabott a beszélgetéseknek a két német állam közötti alapszerződés és az NSZK keleti politikája, amelyet a Német-Német Kapcsolatokért Felelős Szövetségi Miniszter rövid ismertetővel népszerűsített. Annak érdekében, hogy ezeket a prospektusokat a keletnémet célközönséghez is eljuttassák, többek között a Balaton-parti szállodákban is terjesztették őket.⁸²

Az operatív személyi ellenőrzések másik meglepő célcsoportját a keletnémet társadalom elitjéhez tartozó, fontos állami, társadalmi vagy gazdasági funkciót betöltő ún. „titokhordozók” képezték. Főként a fegyveres testületek és a rendvédelmi szervek tagjait, valamint a keletnémet gazdaság kulcspozícióiban dolgozó vezetőket, például a stratégiai fontosságú beruházáson dolgozókat vetették ellenőrzés alá. A keletnémet társadalom elitjéhez tartozóktól az NDK politikai irányvonalához száz százalékig lojális, rendszerhű felfogást vártak el. Ennek az is fontos részét képezte, hogy Nyugaton élő rokonaikkal nem tarthattak kapcsolatot. Az 1981-ben kötött együttműködési szerződés I. cikkelye külön kitért „az NDK-beli, illetve a MNK-beli állampolgárok által a kapitalista államok képviselőivel, vagy polgáraival fenntartott gyanús kapcsolatok”-ra.⁸³ Mivel az NDK-elit tagjai a rendszer működéséről az átlagos keletnémet állampolgárnál több ismerettel rendelkezett, a szokásosnál is nagyobb elővigyázatossággal próbálták eltüntetni a nyomukat. Megérkezésüket követően eltávolították autóikról a rendszám táblát, nehogy az NDK országjelzés figyelmet keltsen, majd a rendszámuktól megfosztott gépkocsikat garázsokban, hátsó udvarokban, vagy bokrok közé tolatva helyezték el.⁸⁴ Az 1980-as évek derekától, amikor a keletnémet társadalomban és a politikai vezetésben tapasztalható problémák már a rendszer kedvezményezettjei számára is nyilvánvalóvá váltak, különösen megsaporodtak az elitréteg tagjai körében végrehajtott személyi ellenőrzések.⁸⁵

A nagy létszámú ügynökhálózat foglalkoztatásának oka az egyéni beutazások magas részarányában rejlett. A Stasi statisztikája szerint 1975-ben 323 708 NDK-turista kereste fel hazánkat, ebből a keletnémet utazási irodák által szervezett utasok száma mindössze 43 414 fő volt, vagyis a látogatók 13%-át tette ki.⁸⁶ 1978-ban 928 300 keletnémet állampolgár utazott turistaként Magyarországra. Közülük 550 000 személy nem foglalt előzetesen szállást, hanem helyben vett ki fizetővendég-szobát, illetve kempingezett.⁸⁷ Korántsem véletlen, hogy az egyénileg utazók nemigen éltek az utazási irodák által felkínált szállásközvetítés lehetőségével. Ily módon próbáltak esélyt adtak maguknak, hogy legalább nyaralásuk idejére kikerüljenek a keletnémet állambiztonság munkatársainak látóköréből.⁸⁸ Annak érdekében, hogy az Állambiztonsági Minisztérium munkatársaival való találkozást elkerüljék, a beutazók gyakran fiktív úti célt adtak meg. 1985 nyarán például egy fonyódi ikerházba vártak nyaralóvendégeket. A kiküldött ügynök július 20-tól augusztus 5-ig, kereken három héten át strázsált a Turul utca 3. szám előtt; mindhiába, mert a címre várt NDK-s család a megadott autórendszámmal csak nem jelentkezett. Az IM különösen gyanúsnak találta, hogy a szemmel láthatóan üresen álló nyaralóra nem tették ki a *Zimmer Frei* táblát.⁸⁹ Az 1986-ra tervezett ellenőrzések közül 19, a rá következő évben 12 ugyanezen okból hiúsult meg, az ellenőrzött személyek ugyanis nem érkeztek meg az előzetesen megadott helyre.⁹⁰ A helyben lefoglalható, *Zimmer Frei* táblával jelzett szobák optimális megoldást kínáltak, mert így bármely balatoni településen, de az ország más részein is előzetes foglalás nélkül lehetett szálláshoz jutni. Mivel harminc napot meg nem haladó itt-tartózkodás esetén a szocialista országból érkező turistáknak nem kellett a rendőrségen bejelentkezniük, a keletnémet idegenforgalom keretében beutazó turistákat a helyi rendőri szervek nem regisztrálták.⁹¹ Az operatív csoport vezetője, Baldauf őrnagy úgy akarta megoldani a Stasi szemszögéből nehezen kezelhető helyzetet, hogy azt javasolta: a magyar hatóságoknak a szocialista országokból érkező turistákat éppen úgy rendőrségi bejelentkezésre kellene köteleznie, mint a Nyugatról érkező vendégeket.⁹² A buzgó őrnagy elképzelése szerencsére a javaslat szintjén rekedt meg.

Az ügynökök bevetését megelőzően tartótisztjük foglalkoztatási tervet állított össze számukra, amely tételesen rögzítette, hogy az ügynöknek mely területekkel kapcsolatban kell írásbeli jelentést adnia. Az 1980–1986 között Lengyelországban és Csehszlovákiában foglalkoztatott, majd 1986 júniusától Magyarországra helyezett „Horst Schwalbe” fedőnevű ügynök részére tartótisztje, Peter Langner, a budapesti operatív csoport helyettes vezetője a következő foglalkoztatási tervet állította össze:

ellenőrzési és felülvizsgálati részfeladatok végrehajtása,

operatív szempontból fontos személyekkel és ügyekkel kapcsolatos információk feldolgozása,

a nem szocialista országokból való turistákkal való kapcsolatteremtés és kapcsolattartás felderítése,

a politikai és ideológiai diverzió jelenségei,

a vendéglátó ország állampolgáraival kapcsolatos, operatív szempontból értékes információk gyűjtése,

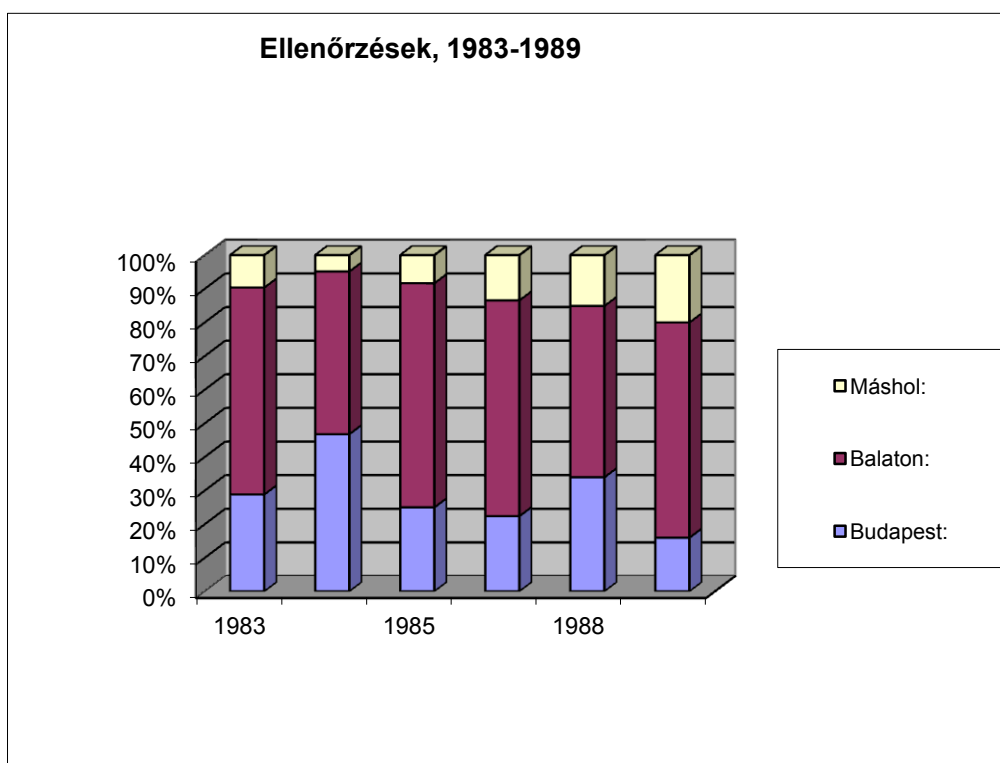
a magyar politikai viszonyokra vonatkozó információk gyűjtése,

aktuális nemzeti és politikai események, nagyobb szabású rendezvények megfigyelése.⁹³

A felsorolásból látható, hogy az ügynökök megbízatása a fogadó ország politikai és gazdasági viszonyainak figyelemmel kísérésére is kiterjedt. Az egyes ügynökök részére kidolgozott foglalkoztatási tervek egymástól nem sokban különböztek, hiszen a lényegyet tekintve mindegyiküket ugyanazokkal a feladatokkal bízták meg. A nem hivatalos munkatársak és társadalmi kapcsolatok munkájának instruálása céljából az ÁBM II/10. Kémelhárító Osztálya kérdőívet állított össze, amely a leglényegesebb szempontokat foglalta össze. Figyelemmel kísérték a nyugati média jelenlétét és a nyugati sajtótermékek hozzáférhetőségét. Az 1970-es évek elején például a „Steffen” fedőnevű ügynököt bízták meg a Balaton környéki könyvtárakban elérhető nyugati sajtótermékek ellenőrzésének a feladatával. Azt kellett felmérnie, hogy a Balaton környéki könyvtárak állományában milyen arányban vannak az NDK-ban, illetve a nyugati német ajkú országokban kiadott lapok és folyóiratok. Az ügynök megállapítása szerint jó volt a kínálat a német nyelvű sajtótermékek tekintetében, a nyugati lapok terén túlságosan is. Következő beszámolójában már azt firtatta, vajon miért nem zárnak be nyárra a balatoni könyvtárak.⁹⁴ A legnagyobb hangsúlyt azonban kétségkívül a nyugati fiatalok és az NDK-állampolgárok közti barátkozásra, azon belül az ebben részt vevő nyugati személyek és csoportok azonosítására helyezték.⁹⁵ Főként az NSZK-ból érkező szervezett ifjúsági turizmus keltette fel a figyelmüket. A Magyarországra látogató ifjúsági szervezetek között szakszervezeti, üzemi és felekezeti alapokon álló csoportok egyaránt előfordultak. A fiatalokból álló baráti társaságok könnyen megtalálták a hangot keleti honfitársaikkal, előszeretettel szerveztek közös programokat. A Stasi munkatársai különösen a közösen szervezett sport- és kulturális eseményektől tartottak, amelyek a résztvevőket néhány órára a német egység illúziójával ajándékozták meg. Ilyen esemény volt például az első össznémet labdarúgócsapat felállítása, amely 1970 nyarán, a balatonföldvári gyepen éppen a szovjet ifjúsági válogatottal szemben állt ki.⁹⁶ 1989 nyarán egy szociológiai felmérés keltette fel a Stasi érdeklődését. A nyugat-németországi bochumi egyetem megbízásából folytatott kutatás az NDK-ban intézményes formában gyakorolt politikai nevelés formáit vizsgálta. A badacsonyi kempingben július 4-én végzett felmérés során az interjúalanyoknak 10 nyugatnémet márkát fizettek a kérdőív kitöltéséért.⁹⁷

Noha a magyar történészek előszeretettel említik „Balaton-brigád” néven a megfigyelő csoportot,⁹⁸ az ügynökök mindazonáltal az ország más részein, a hegyvidéki üdülőhelyeken és a gyógyfürdőkben is gyakorta megfordultak. Már az 1972-es szezon értékelése során felmerült az elképzelés, hogy a határ menti turista centrumokban is ügynököket vetnének be. Fiedler ezredes, a VI. (Turizmus biztosítása) Főosztály vezetője ezzel kapcsolatban Sopront, Kőszegét és Szegedet javasolta.⁹⁹ A nyilvántartások szerint a közkedvelt gyógyfürdőkre és hegyvidéki üdülőhelyekre, így Hajdúszoboszlóra, Egerbe, Bakonybélbe, Pápára, Várgesztesre, Zengővárkonyba, sőt még Borsodnádásra is küldtek ügynököket.

A megfigyelő brigádok által végrehajtott személyi ellenőrzések hely szerinti megoszlása, 1983–1989^{100*}

Végjáték

Az együttműködés utolsó évének történései erősen megkérdőjelezik a Stasi operatív csoportjának és a hozzá tartozó megfigyelő brigádnak a hatékonyságát. Több olyan eset előfordult, amikor az ellenőrzött személynek szemmel láthatóan meg sem fordult a fejében az NDK végleges elhagyásának a gondolata. Egy matematika–fizika szakos tanár például úgy beleszeretett Magyarországra, hogy már ötödjére látogatott el hozzánk. Látogatásai során a szokásos turistaútvonalakon kívül eső észak- és nyugat-magyarországi nevezetességeket is felkereste. A Stasi szemszögéből nézve ez gyanúra adott okot, ezért három ügynököt, a „Kurt Breddin”, a „Gerhard Hausmann” és az „A. Dauer” fedőnevű nem hivatalos munkatársakat, valamint a „Bärbel” fedőnevű társadalmi kapcsolatot állították rá. A szoros ellenőrzés teljesen feleslegesnek bizonyult, mert a célszemély semmi jelét nem adta a disszidálás szándékának, így dosszióját 1983. november 8-án, „eredmény híján” zárták le.

Az 1989-es év nyarán tetőző keletnémet menekültügy eseményei szintén arról tanúskodnak, hogy az Állambiztonsági Minisztérium kihelyezett egységei tehetetlenül álltak a váratlan események előtt. Az augusztus 19-én megrendezett Páneurópai piknik során hatszáznál több keletnémet állampolgár lépte át az osztrák határt.**101** A budapesti operatív csoport kémelhárító tisztje, Heckerodt ezredes ennek kapcsán azt írta, hogy a piknik helyileg szervezett esemény volt, amelyről az operatív csoport sem hivatalos, sem pedig informális csatornán keresztül nem értesült. Ez azért különös, mert a szervezők a meghívót a hazai és külföldi média képviselőinek, valamint a Budapestre akkreditált diplomáciai képviselőknek, így az NDK-nagykövetségnek is eljuttatták. Gerd Vehres keletnémet nagykövet Willi Brückner ezredesnek, a II/10. (Kémelhárító Főosztály / NDK-külvédelmi és operatív csoportok biztosítása a baráti országokban) vezetőjének 1989. augusztus 11-én küldött táviratában számolt be a rendezvény tervéről. A nagykövet a részvételt illetően a szövetséges országok budapesti diplomáciai képviselőivel próbált egyeztetni. Információi szerint a szovjet nagykövet egy diplomata delegálását javasolta, a csehszlovák nagykövet ellenben nem tartotta célszerűnek a részvételt. Vehres a csehszlovák állásponthoz igazodva maga is a rendezvénytől való távolmaradás mellett foglalt állást.**102** Heckerodt jelentése szerint a csoport tagjai az adott hétvégén a balatoni és a baranyai kempingekben folytattak ellenőrzést, de sem a német nyelvű szórólappokkal nem találkoztak, sem pedig más, erre vonatkozó információ nem jutott tudomásukra. A rendezvényen legnagyobb számban a tiltott határátlépésen ért és az ország belsejébe visszaküldött NDK-állampolgárok vettek részt, akik nem tettek eleget a felszólításnak, ehelyett a határ menti város környékén gyülekeztek.**103** Azonban a Stasi az adott régióban legalább egy ügynökkel biztosan rendelkezett, aki Sopronhórpácson fogorvosként működött. A „Maca” fedőnevű ügynököt a határ menti forgalom megfigyelésével, az átutazó nyugati turistákról szóló információk gyűjtésével és az osztrák rádió adásainak figyelemmel kísérésével bízták meg.**104** Az ezredes által leírtak mindenesetre azt támasztják alá, hogy a Stasi operatív csoportja – az NDK politikai és pártvezetéséhez hasonlóan – a teljes bénultság állapotába került, és már nem volt abban a helyzetben, hogy lépést tartson az eseményekkel.

A NSZEP Központi Bizottságának lemondását követően a prágai, a szófiai és a budapesti operatív csoportok vezetőit, Gottschling, Fiedler és Heckerodt ezredeseket Berlinbe rendelték.**105** Az Állambiztonsági Minisztérium felszámolását követően az NDK Nemzetbiztonsági Hivatala vette át a folyamatban lévő ügyeket. A jogutód szerv küldöttsége 1989. november 22-én kereste fel a BM III/II. (Kémelhárítási) Osztályát Budapesten, hogy tájékoztatást nyújtson az NDK-ban bekövetkezett politikai változásokról. A német küldöttség vezetője, Manfred Brückner vezérőrnagy bejelentette, hogy az Állambiztonsági Minisztérium visszavonta a Magyarországon működtetett megfigyelő brigádot, amelyet némi eufemizmussal élve csak „idegenforgalmi csoportként” említett.**106** December közepén a keletnémet idegenforgalom magyarországi ellenőrzésére vonatkozó dokumentumok összegyűjtését és a budapesti operatív csoport vezetője által történő hazaszállítását kezdeményezték.**107** Rolf Isermann alezredes, az NDK Nemzetbiztonsági Hivatala kémelhárítási osztályának feje az operatív csoport vezetőjének kíséretében kereste fel a BM III/II. Csoportfőnökséget vezető Benkő László ezredest, hogy tájékoztatást adjon az NDK állambiztonsági szervezetének átalakításáról. A magyarországi operatív csoportot ez két szempontból érintette. Az elképzelés szerint a budapesti csoport létszámát két főre akarták csökkenteni, és mindkét tag a kémelhárítási vonal munkatársai köréből került volna ki.**108** A magyar állambiztonsági szervek utolsó, 1989. december 29-én összeállított Napi Operatív Információs jelentése a német biztonsági szolgálatok átszervezéséről és az NDK–magyar együttműködésre vonatkozó hírszerzési anyagok '60-as évekig visszamenő megsemmisítéséről adott számot.**109** A Budapesten működő operatív csoportot felszámolták. A munkatársakat fokozatosan, a képviselő vezetőjét, Heckerodt ezredest 1990 első félévében rendelték haza. Az operatív csoport 1990-es működési költségeire

beváltott összeget, 1 564 511 forintot, 1990. február 20-án a budapesti NDK-nagykövetség folyószámláján helyezték el.¹¹⁰

¹ A Német Szocialista Egységpárt Politikai Irodája 1952. május 13-án hozott döntést a Németország keleti és nyugati részeit elválasztó sáv határőrizeti rendjének megerősítéséről, amelyet Wilhelm Zaisser állambiztonsági miniszter 1952. május 26-án írt alá. A kishatárforgalmat betiltották, az átjárást kizárólag a határellenőrző pontokon keresztül engedélyezték. Berlin keleti szektorának lezárására 1961 augusztusában került sor. A „szuverén államok határain szokásos” ellenőrzés bevezetéséről hozott minisztertanácsi határozatot a NSZEP Politikai Irodája 1961. augusztus 11-én erősítette meg. Walter Ulbricht első titkár augusztus 12-én írta alá a fal építésének megkezdéséről szóló parancsot.

² Dunai, 2009: 414.

³ 1963. évi 31. számú törvényerejű rendelet 12. cikkely.

⁴ BStU MfS AIM 630/85. „Steffen”.

⁵ ÁBTL 1.11.12. 41-N/5656/62., 41-N-5025/13-87., 41-N-5022/1-1988.

⁶ Kása, 1973: 6.

⁷ Dömötörfi, 2009: 12.

⁸ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-32/12-68. Jegyzőkönyv. 1963. május 11.

⁹ BStU MfS BdL/Dok. 000887. Befehl 373/64. 2. Az operatív csoportok felállításának alapját a parancs végrehajtásával kapcsolatban kiadott 1. sz. végrehajtási utasítás képezte. BStU MfS BdL/Dok. 1205. Befehl über die operative Kontrolle und Sicherung des Reiseverkehrs.

¹⁰ Románia kivételt képezett, ám az érvényes jogsegélyszerződések szerint az illegális határsértést elkövető NDK-állampolgárokat szintén hazatoloncolták. Tantzsch, 1998: 61–62.

¹¹ Tantzsch, 1998: 22.

¹² Eisenfeld, 1995: 17–18.

¹³ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-690/64.

¹⁴ BStU MfS ZAIG 13067. Protokoll. Berlin, 1969. június 20.

¹⁵ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.

¹⁶ BStU HA VI. 15718. Zuarbeit. Berlin, 1976. január 22.

¹⁷ BStU MfS HA II/10 279. Neubestimmungen. Ungarische VR. 1–3.

¹⁸ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13535 “Berlini”. Jelentés. Siófok, 1965. augusztus 10.

²⁰ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-492/68.

²¹ BStU MfS Abt. X. 233. Berlin, 1973. május 7.

²² Felettese emiatt tartótisztjét dorongolták le. „Sokkal következetesebben kell a hálózattal foglalkozni. Miről fog ez a télen jelenteni, ha most sincs semmije?” – olvasható a jelentés végére írott jegyzetben. Mindenesetre a tartótiszt józan belátását dicséri, hogy amikor a két együtt vakációzó házaspár hölgy tagjairól kiderült, hogy testvérek, úgy döntött, hogy az eset külön intézkedést nem igényel.

²³ ÁBTL 3.1.2. M 39326. „Balaton” fn. informátor munkadossziéja.

²⁴ BStU MfS HA VI. 15718. Zuarbeit. Berlin, 1976. január 22. BStU MfS Abt. X. 1.

²⁵ Az 1979. november 12-én Berlinben tartott tanácskozáson például Kovács László alezredes a Zala megyei állambiztonsági szerv képviselőjében volt jelen. BStU MfS Allg. S. 8/84. Telegramm. Budapest, 1979. november 6.

²⁶ BStU Abt. X. 1953. Bericht. 1984. július 10–14.

²⁷ BStU MfS HA IX. 17587.

²⁸ BStU MfS SdM 1435. Anlage 4. Arbeit der Operativ-Gruppe in der VR Ungarn. 1967. április 20.

²⁹ Egyikük három hónapot időzött, közben a magyar nyelv elsajátításán fáradozott. A másik tiszt egy hónapot, a harmadik két hetet töltött hazánkban. A másik három vizsgálótiszt csupán alkalmilag, néhány napra érkezett. BStU MfS HA IX. 4671. TI. 2. 1988.

³⁰ 1958. évi 20. sz. tvr. 64. cikk (2.) A két ország között fennálló jogsegélyszerződést 1977-ben újították meg.

Lásd: 1977. évi 26. sz. tvr. ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-32/11-68.

³¹ BStU MfS HA IX. 2303 Rückführungen aus dem sozialistischen Ausland. A táblázatot közreadta: Tantzsch, 1998: 76.

³² ÁBTL 1.11.12 41-11-N-32/11-68. ÁBTL 1.11.12 sz. n. (iraton: 160/62).

³³ ÁBTL 1.11.12. 41-11-N-482/2-68. BStU MfS Abt. X. 1125. Berlin, 1987. október 13.

³⁴ BStU MfS HA II/10. 279. Fragenspiegel. Berlin, 1988. március 30.

³⁵ BStU MfS HA VI. 13715. Leltár. Berlin, 1973. október 1.

- ³⁶ BStU MfS HA II/10. 279. Neubestimmungen/Abgrenzungen. Berlin, 1988. március 17.; BStU HA II. 1700. Vermerk. d. n.; ÁBTL 1.11.1 025/10/1987. Jelentés. Veszprém, 1987. október 19. 9.; BStU MfS XX/AKG 119. 1975. április 9.
- ³⁷ BStU MfS Abt. X. 1415.
- ³⁸ Baldauf 1981–82-ben századosi rangban a magyar operatív csoport tagjaként többek közt Siófokon teljesített szolgálatot. 1983-ban írott diplomamunkájában munkaköréhez illeszkedő témát dolgozott fel: az operatív csoportok hatékonyságának fokozását; az ezzel kapcsolatos lehetőségeket a magyarországi operatív csoport példáján mutatta be. A nyolcvanas évek közepétől 1987-ig irányította a magyarországi operatív csoport munkáját.
- ³⁹ A magyar Belügyminisztérium Langnernet eredményes munkájáért kitüntetésben részesítette, amelyet épp a határnyitás másnapján adtak át számára. BStU MfS Abt. X. 1. 40–42.
- ⁴⁰ BStU MfS HA II/10. 286. Arbeitsordnung. Berlin, 1986. augusztus 1.
- ⁴¹ A Központi Koordináló Csoport feladatát képezte a menekülések és az áttelepülések leküzdése. Az egység közvetlen kapcsolatot tartott a társszervekkel. Ez magyarázza, hogy a keletnémet menekültek kérdését érintő 1989-es megbeszéléseken német részről a Koordináló Csoport feje, Gerhard Niebling vezérőrnagy vett részt. Eisenfeld, 1995: 9.
- ⁴² BStU MfS Abt. X. 1.; BStU MfS Abt. X. 1804 Telegramm. Berlin, 1989. november 8.
- ⁴³ BStU MfS Abt. Finanzen 1422. Anlage 2. OPG – Budapest – UVR 1986.
- ⁴⁴ BStU MfS HA II/10. 279. Neubestimmungen/Abgrenzung. Berlin, 17. 3. 1988. Anlage V. Fragen der finanziellen Sicherstellung. 4–5.
- ⁴⁵ BStU MfS XIV. 368/84. Bd. 1–2. „David”; BStU MfS BV Potsdam KD LW 19 Tl. 1–2. Bd. 1–2. „Horst Schwalbe”.
- ⁴⁶ Freie Deutsche Jugend, magyar fordításban: Szabad Német Ifjúság.
- ⁴⁷ BStU MfS HA II/10. 1012. HA VI. Abteilung 2. Berlin, 1988. március 17.
- ⁴⁸ BStU MfS Abt. X. 1804.
- ⁴⁹ BStU MfS HA II. 1700. Bemerkungen.
- ⁵⁰ Az operatív csoport és a hálózattartás munkájával kapcsolatban korábban is számos bírálat érte az adminisztrációval kapcsolatos túlzott mértékű elvárásokat. A kettős feladatot ellátó nem hivatalos munkatársak számára sokszor problémát okozott, hogy hol és mikor tudják megírni jelentéseiket.
- ⁵¹ Az MSZMP Központi Bizottsága az 1989. február 10–11-i ülésén döntött a többpártrendszer elfogadásáról. Az NDK pártvezetés a magyarországi ellenzék tevékenységének legalizálását, befolyásuk növekedését és a hatalommegosztást mind olyan tényezőknek látták, amelyek a fennálló hatalmi struktúrát alááshatják, megrendítve ezzel a szocialista tábor egységét. BStU MfS Sekr. Mittag 85. Hinweis. 1989, április 7.
- ⁵² BStU MfS Sekr. Neiber 366. Berlin, 1989. július 21.; BStU MfS Abt. X. 1804. Massnahmeplan. Berlin, 1989. augusztus 15.
- ⁵³ BStU MfS BdL/Dok. 1205. Befehl über die operative Kontrolle und Sicherung des Reiseverkehrs.
- ⁵⁴ BStU MfS ASB 12621/83. „Bernd Thieme”.
- ⁵⁵ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung. Berlin, 1987. szeptember 16. 10.
- ⁵⁶ BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf, 1983. 45.
- ⁵⁷ BStU MfS AIM 630/85. Komplexauftrag. Berlin, 1989. június 24.
- ⁵⁸ Dunai, 2009. 423.
- ⁵⁹ BStU MfS HA VI. 4387. Abschlussberichte
- ⁶⁰ BStU MfS JHS 21994. Held–Geithner, 1987.
- ⁶¹ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1965. május 11-én hozott határozata nyomán indult meg az aknamező végleges felszámolása. Helyette szovjet típusú elektromos jelzőrendszert telepítettek.
- ⁶² BStU MfS SdM 1435. HA XX/5. Anlage 4. Arbeit der Operativ-Gruppe in der VR Ungarn. Berlin, 1967. április 20. 5.
- ⁶³ Wiedmann, 2012: 295–296.
- ⁶⁴ BStU MfS JHS 20311. Rommel, 1985: 56.
- ⁶⁵ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. Berlin, 1972. március 14.
- ⁶⁶ BStU MfS HA VI. 4387. 1973-as jelentés.
- ⁶⁷ Tantzsch, 2005: 72.
- ⁶⁸ BStU MfS JHS 21994. Held–Geithner, 1987.
- ⁶⁹ Tantzsch, 2005: 72.
- ⁷⁰ A vezető nem hivatalos munkatárs kategóriáját 1968-ban vezették be, előzménye a titkos főinformátor volt.
- ⁷¹ BStU MfS ASB 12621/83. „Bernd Thieme”; BStU MfS HA XVIII. Nr. 3453. Einschätzung zur Zusammenarbeit mit den Bruderorganen im Jahre 1982. 1983. január 4.
- ⁷² MfS AIM 12912/91.

- ⁷³ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung zur Leiterberatung. 1985. december 4. 4.
- ⁷⁴ BStU MfS JHS 30311. Rommel, 1985. Melléklet, 57.
- ⁷⁵ BStU MfS HA VI. 4432. Kontrollersuchen in der UVR 1983–1985; BStU MfS HA VI. 4433. Kontrollersuchen in der UVR 1987–1989.
- ⁷⁶ BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf, 1983: 24–37.
- ⁷⁷ BStU MfS XIV. 368/84. Bd.1–2.
- ⁷⁸ Müller–Enbergs, 2012: 64.
- ⁷⁹ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung. 1986. december 17., 8.; BStU MfS HA II/10. 279.; Neubestimmungen/Abgrenzung. 3.
- ⁸⁰ Veszprém megyében az északi partról 1984–1987 között 345 esetet jelentettek. Lásd ÁBTL 1.11.1. 025/10/1987.
- ⁸¹ Dunai, 2009: 423.
- ⁸² Az NSZK-ban 1969. október 21-én Willy Brandt szociáldemokrata politikust választották meg kancellárnak. Brandt a szovjet zóna országai felé való nyitás politikáját hirdette meg. Az NDK és az NSZK állam viszonyát rendező alapszerződést 1972. december 21-én írták alá, 1973. június 21-én lépett hatályba. Az NDK-ban 1974. május 2-án került sor egy állandó NSZK-képviselő felállítására. Lásd BStU MfS HA VI. 4387. 143–144.
- ⁸³ ÁBTL 1.11.12. 41-N-183/17-9/1981. Megállapodás. Budapest, 1981. november 12. 2.
- ⁸⁴ A „DDR”, azaz NDK országjelzést 1974. január 1-jén vezették be. Előzőleg a „D” betűjelzést használták. ÁBTL 4.2. 6-922/1973/45-9-11/73.
- ⁸⁵ BStU MfS HA VI. 4434. A dosszié számos, az 1980-as évek közepén végrehajtott ellenőrzés anyagát tartalmazza.
- ⁸⁶ BStU MfS HA VI. 15718.
- ⁸⁷ BStU MfS Abt. X. 2027. Bericht. Berlin, június 3.
- ⁸⁸ A magyar utazási irodáknál foglalt szállások esetében sem volt jobb a helyzet. K. H. A. falkensteini lakos 1973 februárjában az IBUSZ-hoz fordult, hogy nyugatnémet barátaival közös nyaralását megszervezze. Az erről szóló jelentés a személyi prioritás eredményével egyetemben május elején a keletnémet állambiztonság vezetőjének asztalára került. BStU MfS Abt. X. 233. HA VI. Jelentés. Berlin, 1973. május 7.
- ⁸⁹ BStU MfS HA II. 22564. Löwe ügynök jelentése. 1988. augusztus.
- ⁹⁰ BStU MfS HA VI. 18. Berichterstattung am 1986. december 17. 8.
- ⁹¹ Ez nem jelentette a regisztráció teljes hiányát, hiszen a szállásadóknak a nyaralókról vendégkönyvet kellett vezetni, és az idegenforgalmi megbízott bármikor szerét ejthette a helyszíni ellenőrzésnek.
- ⁹² BStU VVS JHS 0001-313/83. Baldauf 1983. 52.
- ⁹³ BStU MfS BV Potsdam KD LW 19 T.I. Bd. 1–2. T. 2. Bd. 2.
- ⁹⁴ BStU MfS AIM 630/85. „Steffen”.
- ⁹⁵ BStU MfS HA II/10. 61. Komplexaufträge Berlin, 1985. április; BStU MfS HA II/10. 286. Arbeitsordnung. Berlin, 1986. augusztus 1.
- ⁹⁶ BStU MfS VI. 15719. idézi: Dunai, 2009: 421.
- ⁹⁷ BStU MfS XIV. 368/84. „David”.
- ⁹⁸ Dalos, 2005.; Dunai, 2009: 423.
- ⁹⁹ BStU MfS HA VI. 15720. Bericht. 1972. november 6.
- ¹⁰⁰ BStU MfS HA VI. 4432. Kontrollersuchen in der UVR 1983–1985; BStU MfS HA VI. 4433. Kontrollersuchen in der UVR 1987–1989.
- ¹⁰¹ Mayer, 1989: 13.
- ¹⁰² BStU MfS HA II. 38059. Budapest, 1989. augusztus 11.
- ¹⁰³ BStU MfS Abt. X. 1631. Távirat. 183/89.
- ¹⁰⁴ BStU MfS AIM 13.155/91. TI. 1–2. „Maca”.
- ¹⁰⁵ BStU MfS Abt. X. 1804. Telegramm. Berlin, 1989. november 11. A távirat érdekessége, hogy a korábban kémelhárító tisztként működő Heckerodt ezredes kinevezése az operatív csoport élére hivatalosan csak november 15-ével lépett életbe. Az operatív csoport munkáját ekkor még az 1987-ben kinevezett Heinz Weller alezredes irányította. BstU MfS Abt. X. 1415. 81–82.
- ¹⁰⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-74/47/89. Feljegyzés. Budapest, 1989. november 21.
- ¹⁰⁷ MNL OL XIX-B-10. 00452/89. Értesítés. 1989. december 13.
- ¹⁰⁸ ÁBTL 1.11.1. 45-74/58/89.
- ¹⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 253/4. 1989. december 29.
- ¹¹⁰ BStU MfS Abt. Finanzen 2442.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság (ÁBMHT)
- 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya
- 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
- 3.1.2. Munka-dossziék
 - M-39326 „Balaton”
- 3.1.5. Operatív dossziék
 - O-13535 „Berlini”
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára (MNL OL)

XIX-B-10 Határőrség Országos Parancsnoksága, 1945–2005

Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatsicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU)

MfS Abt. X.	Internationale Verbindungen (ÁBM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya)
MfS HA II.	Spionageabwehr (ÁBM II. Főosztály, Kémelhárítás)
MfS HA VI.	Passkontrolle, Tourismus (ÁBM VI. Főosztály, Úti okmányok ellenőrzése, turizmus)
MfS HA IX.	Untersuchungsorgan (ÁBM IX. Főosztály, Vizsgálati szerv)
MfS ZAIG	ZAIG Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ÁBM Központi Kiértékelő és Információs Csoport)
MfS SdM	SdM Sekretariat des Ministers (ÁBM Miniszter Titkársága)
MfS Sekretariat Mittag	ÁBM Mittag miniszterhelyettes titkársága

MfS Sekretariat Neiber	ÁBM Neiber miniszterhelyettes titkársága
MfS Abt. Finanzen	ÁBM Gazdasági Osztály
MfS AIM	ÁBM Nem hivatalos munkatársak archivált személyi anyagai
MfS XIV. 368/84. Bd.1-2.	„David” fedőnevű ügynök személyi anyaga
MfS AIM 630/85.	„Steffen” fedőnevű ügynök archivált anyaga
MfS ASB 12621/83.	„Bernd Thieme” fedőnevű ügynök archivált személyi anyaga
MfS AIM 13.155/91. Tl. 1–2.	„Maca” fedőnevű ügynök archivált anyaga
MfS BV Potsdam KD LW 19 Tl. 1–2. Bd. 1–2.	„Horst Schwalbe” fedőnevű ügynök személyi anyaga
MfS BdL/Dok.	ÁBM, Parancsok, utasítások
MfS JHS	ÁBM potsdami jogi főiskoláján megvédett doktori disszertációk

Hivatkozott irodalom

- Dömötörfi, 2009
Dömötörfi Tibor: A fal „megkerülése” – találkozások a Balatonnál. *História*, 5–6. sz.
- Dalos, 2005
Dalos György: *Balaton-brigád*. Budapest, Ab Ovo.
- Dunai, 2009
Dunai Andrea: Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál. In *Évkönyv XVI. 2009. Kádárizmus mélyfúrások*. Budapest, 1956-os Intézet. 410–437.
- Eisenfeld, 1995
Eisenfeld, Bernd: *Die Zentrale Koordinierungsgruppe. Bekämpfung von Flucht und Übersiedlung*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.
- Kása, 1973
Kása Tibor: *A külföldi állampolgárok bűnügyeinek kriminalisztikai és kriminológiai tapasztalatai*. Budapest, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség.
- Müller–Enbergs, 2012

Müller–Enbergs, Helmut: *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*. Teil. 3. *Statistik*. Unter Mitarbeit von Susanne Muhle. Berlin: 2008. On-line: 2012. <http://www.nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0292-2012012009> (letöltve: 2013. augusztus 24.).

Tantzsch, 1998

Tantzsch, Monika: *Die verlängerte Mauer. Die Zusammenarbeit der Sicherheitsdienste der Warschauer-Pakt-Staaten bei der Verhinderung von „Republikflucht“*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Tantzsch, 2005

Tantzsch, Monika: *Hauptabteilung VI: Grenzkontrollen, Reise- und Touristenverkehr*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Wiedmann, 2012

Wiedmann, Roland: *Die Diensteinheiten des MfS 1950–1989. Eine organisatorische Übersicht*. Berlin, Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen.

Sajtó

Mayer, 1989

Mayer, Kurt: Nach Massenflucht fuhr Sonderzug in die BRD. Grenzsoldaten sahen bloss einige Paesse an. Bis Montag 1000 DDR-Flüchtlinge. *Der Kurier*, augusztus 21., 13.